

LISZENKO UTÁN SZABADON

BORVENDÉG ZSUSZANNA

1948-ban meghirdették a sztálini természetátalakítás nagy tervét a Szovjetunióban, amelyet kötelező jelleggel erőltettek rá a szatellitállamokra is.¹ Kezdetét vette egy örült ámokfutás a mezőgazdaságban, amely az elkövetkező öt év során nehezen helyrehozható károkat okozott a magyar földeken is. Ma már groteszk humorként emlékezünk a magyar narancs vagy a magyar gyapot történetére, amelyet leginkább a *Tanú* című film nagysikerű jelenetéből ismerünk, pedig a természetátalakítás mögött meghúzódó ideológia igencsak veszélyes és mind a mai napig fertőz. Jelenleg nem a mezőgazdaság van veszélyben – bár a génmódosított növények térhódítását erőltető lobbi tevékenységének következményeit ma még nem láthatjuk előre –, hanem a hagyományos társadalmi rend, ami évezredek óta a természet megváltoztathatatlan törvényeinek tiszteletben tartásán alapult. Abban a pillanatban, amikor az ember kitagadja világából az Istent, elveszti a gátat, amely határt szab a saját mindenhatóságába vetett önteltségnek, és elhiszi, hogy átírhatja a természet törvényeit is.

ÉSZ NÉLKÜLI AKARAT

Mióta ember él a földön, folyamatosan küzd a természet erőivel, és éppen aktuális tudásának és technológiai szintjének megfelelően állandóan befolyásolja azt, vagyis átalakítja a környezetet, amely körülveszi. Volt azonban egy határ, amelyet évezredekig tiszteletben tartott: a teremtett világ isteni szabályait – amelyet a felvilágosodástól kezdve egyre inkább természeti törvényeknek neveztek – nem lépte át, vagy legalábbis kevesen kísérleteztek ilyesmivel.

A francia forradalom után rohamosan terjedő deszakralizáció és a tudományos ismeretek soha korábban nem látott ütemű fejlődése azonban azt az illúziót ültette el egyesekben, hogy ez a határ nem létezik. Az ember elkezdte Istennek képzelni magát. A bolsevik ideológia számára ez a fajta hit a hatalom egyetlen forrását jelentette, hiszen a cárok szakralitásból eredő legitimációjának a helyébe nem tudták a népfőlség elvét ültetni – ahhoz választásokat kellett volna nyerni. A kommunizmus nagy „vívmánya” az volt, hogy lehozta a mennyországot a földre – azt a jövő biztonságos és elérhetetlen távolában helyezve el – és az emberek lelkében a hit számára fenntartott helyet sajátította ki magának. A jakobinus hagyományokat követő bolsevik párt tehát a nagy elődöktől megöröklött *raison*t visszafordította az irracionális hit felé. A folytonos fejlődés azonban alaptételnek számított a marxista filozófiában, modernnek tartott világgépükbe nem fért bele az általuk középkori babonás hiedelemként meghatározott istenkép fogalma, vagyis a párt felsőbbrendűségét filozófiai és tudományos érvekkel kellett alátámasztani, amelyek természetesen nem voltak emészthetőek a társadalom széles tömegei számára, azonban a propaganda

1 A sztálini természetátalakítási terv magyarországi vonatkozásairól lásd BORVENDÉG Zsuzsanna–PALASIK Mária: *Vadhajtások. A sztálini természetátalakítási terv átültetése Magyarországon, 1948–1956*, Napvilág, Budapest, 2015.

kimódolt használatával ez is orvosolható volt. Új világ vette kezdetét, amely az ész és a tudomány álarca mögé bújtatva nem csinált mást, mint egy új isten képét akasztotta a szobák falára. A „haladás” elmélete már az első pillanatban megbukott.

A bolsevik párt a megváltó képében tetszelegve hozzákezdett, hogy a világot a saját fantazmagóriáihoz idomítsa, elhitte és elhitette, hogy hatalma korlátlanúsága nemcsak az emberekre, de a természetre is kiterjeszhető. Ennek szolgálatába állította a tudományt is. Az áltudományok legismertebbje a „liszenkoizmus” volt, amely szembeszegült a modern biológiával, a géntudománnyal és az örökléstannal, és olyan abszurd állításokat fogalmazott meg, amelyeket tudományos kísérletekkel soha nem tudott bizonyítani. De erre nem is volt szükség. A lényeg a hit volt. A marxista lineáris történelemszemlélet tanítása szerint a kommunizmus a legfejlettebb társadalmi berendezkedés, a fejlődés csúcsa, azonban a szovjet birodalom éppen olyan területen jött létre, amely mind gazdasági, mind társadalmi szempontból több évtizednyi elmaradottságban volt Európa többi régiójához képest. Úgy gondolták, hogy a lemaradást csak erőltetett iparosítással lehet csökkenteni, és ennek során erőszakot tettek a természeten és az emberen egyaránt.

A bolsevik párt hatalomra kerülésével azonnali és megsemmisítő támadást indított a hagyományos paraszti társadalom ellen, részben azért, hogy megszerezzék az életet adó termőföldeket, részben azért, hogy az ipari körzetekbe űzzék a földművelő lakosságot, hiszen az orosz proletárdiktatúrából éppen csak a proletariátus hiányzott, és nem utolsó sorban azért, hogy a legmélyebb vallási gyökerekkel rendelkező társadalmi réteget megsemmisítsék. Mindez elkerülhetetlenül vezetett az 1921–22-es éhínséghez, és olyan komoly és helyrehozhatatlan károkat okozott a korábban Európa éléstárának számító orosz földeken, hogy a Szovjetunió egész fennállása alatt gabonabehozatalra szorult.² Azonnali megoldásra volt szükség, de anélkül, hogy a valós problémákat megnevezték és orvosolták volna: ezt nyújtotta az újszülött diktatúrának Liszenko.

Trofim Gyenyiszovics Liszenko az áltudományát egy Micsurin nevű parasztember saját gazdaságában végzett nemesítési gyakorlatára alapozta. Micsurin jó kertész módjára oltogatta a gyümölcsfákat, keresztezte a különböző fajtaikat és kísérleteivel figyelemreméltó eredményeket ért el, azonban az egyes fák izletes gyümölcsstermése korántsem alapozta meg az örökléstan elméleti átírását.

Liszenko mégis kijelentette, hogy a növények külső, környezeti hatásokra megváltozott tulajdonságai örökletesek, ezzel gyakorlatilag száműzte a szovjet tudományos életből a mendeli öröklélméletet, tagadta a kromoszómák örökítő szerepét, sőt a gének létezését. Vagyis a „felvilágosult és haladó” deszakralizált baloldal a legmodernebb tudományos eredményeket vette semmibe egy babonás hiedelmen

nyugvó téveszméért. E hit nevében több ezer biológus, genetikus került börtönökbe vagy a Gulág táborába, köztük Liszenko korábbi tanára, a világhíres botanikus Vavilov is. A középkori boszorkányüldözésekkel felérő támadás az ész és a tudomány ellen ugyancsak az új hit megerősítését szolgálta, ezen keresztül pedig Liszenko hatalomtias ámokfutását segítette.

Rövid idő alatt komoly tudományos pályáivet futott be az ukrán csaló, miközben olyan egyszeri és megismételhetetlen „eredményekkel” igazolta elméletét, amelyek csak a természet szeszélyeinek, vagyis az időjárásnak köszönhetően sikerülhettek. Például egyszer a szokatlanul enyhe télnek köszönhetően Azerbajdzsánban „téli borsót” nemesített, de a legfontosabb „újítása” a vernalizáció mesterséges körülmények közötti utánzása volt. A vernalizáció lényege, hogy bizonyos növények egymást követő fejlődési szakaszainak kiváltásához átmenetileg alacsony hőmérséklet szükséges.³ A természetben ezek a feltételek adóttak, hiszen az őszi búzát éppen azért vetik el ősszel, hogy a tél folyamán a növény megkapja a fejlődéséhez szükséges hideget. A szovjet mezőgazdaság által felmagasztosított agrotechnikai „újítás”, a jarovizálás során mesterségesen

erőszakot tettek a természeten és az emberen egyaránt

2 GEREBEN Ágnes: *Megtörölások a Szovjetunióban*, Helikon, Budapest, 2013, 86.

3 *Mezőgazdasági kislexikon*, szerk. GALLYAS Csaba–SÁROSSY Istvánné, Mezőgazdasági, Budapest, 1989, 249.

hűtötték le a magokat és az így kezelt vetőmagot ültették el. A legkomolyabb eredmény mindössze annyi volt, hogy az őszi búzát jarovizálás után tavasszal is el tudták vetni, vagyis gyakorlati haszonról egyáltalán nem beszélhetünk. Mindezek ellenére a szocializmus vívmányaként élték meg, hogy a kezelt vetőmagokkal az északi tájakon is kalászosodni kezdett a búza. A terméseredmény azonban igen szerény maradt, ráadásul a hűvös éghajlaton termesztett búza termelési költsége messze meghaladta a kedvező éghajlatú területeken termesztett gabona szállítási költségét. A kudarcot nem ismerték be, hiszen a romokban heverő szovjet mezőgazdaság újjászületését belátható időn belül biztosítani, illetve ígérni kellett.

Szakasits Árpád megnyitotta az Országos Természettudományi Múzeum fejlődéstörténeti vándorkiállítását

Az Országos Természettudományi Múzeum Sztálin születésnapjára felajánlásként vállalta egy fejlődéstörténeti vándorkiállítás összeállítását. A kiállítás alap gondolata Marx és Engels írásából vett egyik idézet: „Az egész természet legkisebb részecskéitől kezdve a legnagyobb testekig, a porszemtől a napig, az egysejtűtől az emberig örök keletkezésben és elmúlásban, folytonos mozgásban és változásban van.”

Bizonyítják az adatok, hogy az állatok nem „teremtődtek” vagy a semmiből keletkeztek, hanem fejlődtek a kezdetlegesből a kifejlettig többszázmillió esztendőn keresztül és az egymást követő nemzedékek millió során.

A negyedik rész már a mai kort mutatja. Az embert [mint] a természet átalakítóját. „A világ nem elégíti ki az embert, elhatározza hát, hogy megváltoztatja azt” – mondotta Lenin. A kiállítás is azt bizonyítja, hogy az ember már ös-idők óta alakítja át a természetet, de tervszerűen és társa-

dalmilag csak a legújabb időktől kezdve. Az egyik táblán Marx, Engels, Lenin, Sztálin képei vannak, azok képei, akik a természet változtathatóságát felismerték. Egy másik táblán a természet átalakítóinak, Micsurinnek és tanítványának, Lisenkonak [a] képei vannak. Bemutatja a kiállítás, hogy mi a természet átalakításának alapja és milyen eredményeket értek el [ebben].

A kiállítás utolsó tablói arról tanúskodnak, hogy nemcsak a természetet, de a földet is át lehet alakítani és át is alakítják. Erről tanúskodnak azok az erdősávok, amelyeket a Szovjetunióban a szovjet nép nagy vezére, Sztálin tervei alapján hajtottak végre [sic]. Erről tanúskodik a Davidov-féle gígázi terv [is], amellyel a szovjet nép átalakítja a természetet, megváltoztatja a folyók útját, a szocializmus országa sivatagokból dúsan termő földet varázsol, az emberiség többszázmillió éves történetében [!] eddig meg nem született új ember fejlődik ki: a kommunista ember.

MTI-hír, 1949. december 23. (részletek)

Az éhínség újra és újra birodalomszerte felütötte a fejét. Lisenko azt ígérte, hogy rövid idő alatt ki lehet tenyészteni olyan növényeket, amelyek dacolnak a természet viszontagságaival, megtagadják örökletes tulajdonságaikat és olyan vidékeken is termelhetők lesznek, ahol normál körülmények között nem élnének meg. Ez az ígélet a II. világháború után nyert igen nagy jelentőséget, hiszen újra megjelent az éhezés, a háborús veszteségeket komoly gazdasági válság követte, a legegyszerűbb megoldási lehetőségként pedig az „alkotó szovjet darwinizmus” kínálkozott – ahogy Lisenko elnevezte saját elméletét. 1948 augusztusában Sztálin kedvenc tudósa felszólalt a Lenin Agrártudományi Akadémián és ettől az időponttól kezdve a lisenkoizmus kötelező dogmává vált a szovjetek uralta országokban.⁴

A lisenkoizmus következtében komoly károkat szenvedett a magyar agrárium is. Elsősorban az éghajlatidegen növények meghonosításának kísérletei ismertek, azonban ennél komolyabb problémákat okozott, hogy olyan technológiát kényszerítettek a magyar földművelőkre, amelyeket már évtizedekkel korábban sokkal modernebb eljárások váltottak fel. Újra ugaroltatni kellett a termőföldeket, a pihentetett földbe pedig vegyesen laza bokrú füveket és élő pillangós növényeket kellett ültetni, amelyeknek gyökérzete fellazította és nitrogénnel gazdagította a talajt.⁵ Ez a módszer alkalmas lehetett a háború után szegénységbe süllyedt és amúgy is elmaradott technológiával megművelt messzi orosz tájakon, ígéretes lehetett a szibériai szűzföldek feltörésénél, azonban Magyarországon nem. A föld termőképességének megőrzésére sokkal modernebb technológiák álltak már rendelkezésre, így komoly károkat okozott,

4 MÜLLER Miklós: *Lisenko emlékezetes előadása a Magyar Tudományos Akadémián 1960-ban*, Magyar Tudomány 2011/11., 1355–1359.

5 V. M. SZLOBOGYIN: *A Viljamsz-féle földművelési rendszer*, Athenaeum, Budapest, 1950.

hogy ezek a területek kiestek a termelésből. Hosszan lehetne még sorolni az ámokfutás következményeit, például azt, hogy a legjobb minőségű földjeinkről szorították ki a honos kultúrnövényeket egy hóbotos álom megvalósításának kedvéért, mindezt akkor, amikor a padlássöprések idejét élte a magyar paraszti társadalom. Az áldozat, amellyel a nagyszabású társadalmi-gazdasági kísérlet – az új hit megalapítása – járt, ezúttal sem számított.

AZ ATEIZMUS VALLÁSA

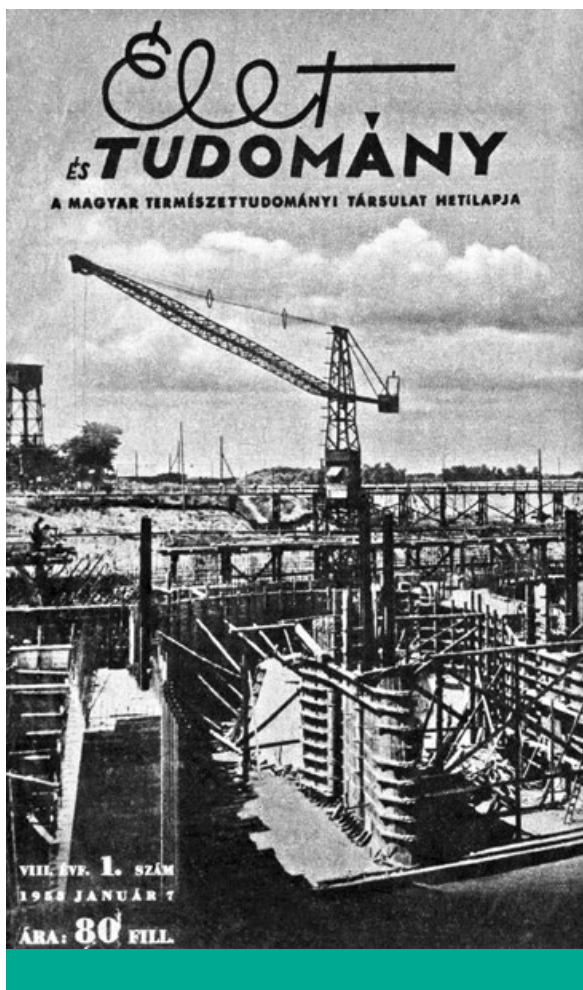
A természetátalakítás meghirdetése 1948-ban nem volt előzmények nélküli. Sztálin már a '30-as években az erőltetett iparosítás következtében olyan nagyszabású környezetátalakító tevékenységbe kezdett, amely ugyanazon az elméleten alapult, mint a későbbi természetátalakítás nagy terve s illeszkedett a bolsevizmus messianisztikus önmeghatározásába is. A természet leigázhatóságának hite egyenesen következett az új vallásból. Az új világ mindenható nagy vezére nem fogadhatta el, hogy a természeti törvények, a környezeti tényezők, vagy akár az időjárás fittyet hányjon a szocialista tervgazdálkodásra, a kiszolgáltatottság érzése ellenkezett az emberi akarattal. A voluntarizmus átítatta

a bolsevik ideológiát, amely kinyilatkoztatta, hogy hamarosan – a megváltozott társadalmi környezetnek köszönhetően – megszületik az új embertípus, amely szolgálatába állítja a természet erőit is.

A vasfüggöny keleti oldalán a viccek kifogyhatatlan forrása volt a szovjet embertípus megteremtése, pedig ebben tényleg nem tévedett Sztálin. Az új embertípus megszületése a vérfagyasztó valóság volt. Az irodalmi Nobel-díjjal kitüntetett belorusz író, Sztvetlana Alekszijejics így ír erről: „A kommunizmus eszelős tervet tűzött maga elé – megváltoztatni a »régie« embert, az Ó-Ádámot. És ezt sikerrel teljesítette. Talán az egyetlen, ami megvalósult. Hetvenegynéhány esztendő alatt a marxizmus-leninizmus laboratóriumában létrehoztak egy külön emberi alfajt: a *homo sovieticus*.”⁶ Ebben a gondolatban a nemzetiszocializmus eltorzított evolúcióelmélete köszön vissza, amelynek „alkalmazott tudománnyá” tétele népiértáshoz vezetett. De nem vezetett népiértáshoz a szovjet embertípus felsőbbrendűségének kinyilatkoztatása? Dehogyan, csak éppen Sztálin és követői sokkal tehetségesebben védtek ideológiájukat. A mindent átható és „tudományos” megalapozottsággal védett tanokat a propaganda eszközével tisztára mosdatták. Megtanulták megmagyarázni a megmagyarázhatatlant és mindezt úgy, hogy a tényeket ellentétes értelemmel ruházták fel. Életellenes filozófiájukat a humanizmus köntösébe bugyolálták, a felsőbbrendű embertípus (*Übermensch*) megteremtését az egyenlőség megvalósulásának legfőbb bizonyítéka-ként tálalták és a „demokrácia” nevében az általuk tudományosnak kinevezett tanításokat egyetlen,

megcáfolhatatlan igazsággént állították kötelező erővel a társadalom elé. Nem jóleső érzéssel ugyan, de ki kell mondanunk, hogy zseniális munkát végeztek.

Liszenko Sztálin halálával perifériára szorult, a modern biológia lassan visszavette jogos helyét a szovjet tudományos életben, de az ukrán áltudós soha nem látta be tévedését. És a szovjet embertípus hite sem ingott meg egy pillanatra sem. Nem folytak visszafelé a folyók, nem sárgállottak búzamezők

Mesterséges konstrukció – Az *Élet és Tudomány* 1953. január 7-ei címlapja

6 Sztvetlana ALEKSZIJEVICS: *Elhordott múltjaink*, ford. IVÁN Ildikó, Európa, Budapest, 2016, 7.

a sarkkörön túl és Szentpétervár környékét sem lepték el a görögdinnyeföldek, de a vakhit, hogy mindennek megvalósítására képes lehet az emberi akarat, megmaradt. Ez a vakhit vezeti a mai természetátalakítókat is, dacolva a józan észszel és a tudományos eredmények objektivitásával.

Ma ugyanannak az ideológiának a zászlaja alatt vonulnak hadba az új hit hívei, mint hatvan-hetven évvel ezelőtt. Tulajdonképpen nem is kellene meglepődnünk rajta, mégis mellbevágó, hogy nem vettük észre: a Sztálin által kigondolt szocialista embertípus földrajzi elterjedésében egyáltalán nem korlátozódott az egykori Szovjetunió területére, a nyugati társutasok leszármazottaiból az új vallás felesküdtött papjai és papnői lettek. Ma is erőszakot akarnak tenni a természeten és az emberen egyaránt csakúgy, mint ismert elődeik tették, de gondolatmenetükben számos helyen akkora csavar van, amelyet a józan ész képtelen követni. Az érvek nem is számítanak. Koestler szemléletesen írta le a zárt rendszer működését, amelyben ezen ideológia hívei élnek, és ahol a logikának nincs szerepe. Abban a pillanatban, ha bizonyítékokkal, érvekkel és logikai következtetésekkel találják szembe magukat, elzárják gondolataikat a valóságtól és érzelmi alapon védelmezik hitüket. „Annak a szellemisége, aki zárt gondolkodású rendszeren belül él, legyen az kommunista vagy akármilyen más, egyetlen képletben összefoglalható: mindent be tud bizonyítani, amit elhisz, és mindent elhisz, amit be tud bizonyítani. A zárt rendszer úgy élezi ki az elme képességeit, mint a túlon túl is jó köszörűkő, egészen annak legpereméig [...] szőrszálhasogató eszességet hoz létre, amely ugyanakkor semmiféle védelmet nem nyújt a legdurvább hülyeséggel szemben. Ilyen mentalitású emberek különösen nagy számban fordulnak elő az értelmiség soraiban. »Okos hülyéknek« szeretem nevezni őket – s ezt a kifejezést nem tartom sértőnek, mivel én magam is közéjük tartoztam” – olvassuk önéletrajzában.⁷ Ha Koestlernek igaza van – márpedig elég jól ismerte ezt a zárt rendszert belülről és véleményem szerint teljesen nem is tudott kitörni belőle soha –, akkor az új hit hívei sem meggyőzhetőek.

A baloldali világmegváltó készítményt magukévá tevő csoportok újra a természet leigázását tervezik és erőszakosságuk félelmetesen emlékeztet arra a forradalmi hevületre, amely milliók halálát követelte nem is olyan régen. A baloldali propaganda ugyan a technológia fejlődésével párhuzamosan változott, de a lényegi elemei könnyen felismerhetők, hiszen a technika és a mondanivaló ugyanaz. Látványos showműsorokkal takarják el azt a nyilvánvaló tény, hogy a természeti törvények semmibe vételével akarnak újra örök igazságokat megfogalmazni. Az új embertípus átesett egy genetikai mutáción és sikerült a természetet saját magában leigázni. Elhitette magával, hogy a biológiai nemek genetikai meghatározottsága nem létezik, vagyis újra a sztálini terror legsötétebb éveiben hirdetett tanokat vallja, gyakorlatilag visszatért a liszenkoizmus génelmélet-tagadásához: szerintük nem a kromoszómák határozzák meg az ember nemét, hanem az akarat. Liszenko tanai azonban – bármekkora kárt is tettek a mezőgazdaságban – sokkal veszélytelenebbek voltak, hiszen a társadalom egy szűk szegmensére hatottak csupán. Ráadásul egy szakterület képzett szakembereit, tudósait akarták meggyőzni, ami eleve kevés sikerrel kecsegtetett: a biológusok és növénynevelők csak egy kis hányadát tudták megfertőzni tanaival, az állattenyésztők és az orvosok pedig gyakorlatilag immunisak maradtak rá.⁸ Jelenleg azonban politikai aktivisták győzködik olyan elméletekről az utca emberét, amelyek ellentmondanak mindenféle tudományos bizonyításnak. A szakterület speciális tudása nélkül – vagy bármiféle tudás nélkül – nehéz felvértezni a társadalom tagjait a téveszmék ellen.

A biológia objektív természettudományos tételeinek ellenében bevezették a társadalmi nem fogalmát, úgy gondolva, hogy ezzel a természettudományok területéről áttehetik ezt a kérdéskört a társadalomtudományokhoz. Ez utóbbi nem objektív tudományterület, hiszen itt értelmezhetetlen az empirikus és

szertük nem a kromoszómák határozzák meg az ember nemét, hanem az akarat ”

7 ARTHUR KOESTLER: *Nyílvessző a végtelenbe* [1952] ford. BORIS JÁNOS, Osiris, Budapest, 1996, 289.

8 IGALI SÁNDOR: *A liszenkóizmus Magyarországon*, Valóság 2002/3., 45.

Tájseb –
Tatabányai külszíni fejtés, 1983
(Fortepan)

megismételhető kísérleteken nyugvó bizonyítás, vagyis elég logikai és filozófiai síkon igazolni egy állítást. Az elgondolás nem rossz: ha kiiktatjuk a tudományt és az empiriát, bármit állíthatunk. Csakhogy akkor azt is el kell fogadni, hogy mindennek a tagadása is egy lehetséges és ugyanolyan létjogosultsággal rendelkező narratíva. A kommunista diktatúra nem adta meg egykor ezt a lehetőséget, az ellenvéleményt szibériai száműzetéssel jutalmazták, ma szakmai ellehetetlenítés és általános megvetés jár érte. Kizárólag a diktatúrák sajátja, hogy bármiféle tudományosnak mondott gondolatot egyetlen és kizárólagos igazságként fogalmazzon meg, ezzel korlátozva a tudomány és a szólás szabadságát. Ma a *gender*-tanok elárasztják a világhálót és a médiafelületeket, létrehozva egy alternatív valóságot, amelyet tilos megkérdőjelezni vagy bármiféle tudományos vizsgálatnak alávetni – nincs szükség bizonyítékra, a hit tökéletesen elég.

SOHA TÖBBÉ

E tanok hirdetői ma nagyobb befolyással bírnak, mint egykor Liszenko. A technikai kivitelezés szintet lépett, hiszen nincs mögöttük egy földrajzi területre korlátozott és megnevezhető diktátor, akihez köthető lenne a tevékenységük, hanem gondosan kiépített hálózatokban működnek. Ezeket a hálózatokat látványosan autonómiával rendelkező csoportosulások alkotják, azonban a közös hit összeköti őket, amelynek védelmében összehangoltan tudnak síkra szállni. Amint láttuk, a zárt rendszerben gondolkodókkal Koestler szerint felesleges vitát kezdeményezni, mert képtelenség meggyőzni őket. Hitet valószínűleg csak hittel lehetne legyőzni.

A Szovjetunió ugyan felbomlott, de a bolsevizmus által létrehozott új vallás soha nem gyengült meg igazán és úgy tűnik, jelenleg felívelő szakaszban van, talán erősebb is, mint valaha. A történészek feladata felhívni a történelmi hasonlóságokra, folyamatokra a figyelmet, mert a múlt gyilkos csapdáiba nem szabad újra belesétálni. ■